

MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ KİTABXANA SİSTEMLƏRİNDƏ İNFORSIYA-AXTARIŞ İŞİNİN TƏŞKİLİ

Ruhanə Qasımova

*Kitabxana resursları informasiya axtarış sistemləri kafedrasının
magistrantı*

Организация информационно-поисковой работы Централизованной библиотечной система

Резюме: Централизованная библиотечная система, быстрый рост информации и важность организации информационных запросов в формировании информационно-поисковых систем

Organization of Central Library Systems Information retrieval

Abstract: Centralized library system, the rapid growth of information and the importance of the organization of information requests in the formation of information retrieval systems

Açar sözlər: informasiya, məlumat-axtarış sistemi, sənədlərin axtarışı, informasiya sorğuları

Ключевые слова: информация, информационно-поисковая система, поиск документов, информационные запросы

Keywords: information, information-search system, document search, information requests

İnformasiyanın sürətli artımı, informasiya axınınin mürəkkəbləşməsi, differensiasiyası və inteqrasiyası ilə əlaqədar olaraq onun operativ yığılması, işlənməsi, axtarışı və verilməsi problemləri yaranır. Digər tərəfdən, elm-texnika-istehsalat elementləri arasında informasiya əlaqəsi yaratmaq zərurəti meydana çıxır. Göstərilən obyektiv proseslər bir tərəfdən geniş sosioloji və psixoloji tədqiqatlar aparılmasını, məlumatın təhlilini və sintezini, digər tərəfdənsə müasir avtomatlaşdırma vasitələrinin informasiya fəaliyyətində geniş tətbiqini tələb edir. Bütün bunlar öz təcrübi həllini informasiya-axtarış sistemlərinin (İAS) yaradılmasında tapmışdır.

XX əsrin 70-80-illəri Azərbaycanın inkişafında dönüş mərhələsi, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində - elm, mədəniyyət, təhsil sistemində böyük nailiyyətlərin əldə edilməsi dövrü kimi qiymətləndirilə bilər. Məhz bu dövrdə respublikamızda mədəni quruculuq sahəsində həyata keçirilən əsaslı tədbirlər kitabxana işinin inkişafında müsbət təsir göstərmiş, kitabxana işinin maliyyələşdirilməsinə, maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsinə diqqət artırılmışdır. İctimai həyatın müasir inkişaf səviyyəsi cəmiyyətin informasiya sisteminin, o cümlədən də kitabxanaların müasir informasiya fəaliyyətinin qarşısında da ciddi tələblər qoymuşdur.

Elm və texnikanın sürətli inkişafı və məlumat əlaqələrinin mürəkkəbləşməsi, məlumat axtarışı və xidməti sahəsində ciddi problemlər

doğurur. Elm və texniki tərəqqinin qanunauyğun inkişafı ilə əlaqədar olaraq sənəd axtarışına nisbətən məlumat axtarışı getdikcə üstünlük təşkil etməyə başlayır. İlk Məlumat Axtarış Sistemləri kitabxana kataloqları və kartotekalardır. Kütləvi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi, bir sıra iri kitabxanalarda elmi tədqiqat işlərinin intensivləşdirilməsi, avtomatlaşma vasitələrinin tətbiqi, yeni informasiya xidmətləri metodlarının təcrübi istifadəsi və s. kitabxanaların elmi informasiya idarələri kimi inkişafına əhəmiyyətli təsir edən tədbirlərdəndir. Xüsusilə kitabxana işinin ərazi baxımından mərkəzləşdirilməsi onların sənəd fondlarının universallaşmasına, iri komplekslər formasında təşkilinə və kitabxana-biblioqrafiya xidmətinin real inkişafına zəmin yaratmışdır. Həmçinin bütün bunlar kitabxana-informasiya ehtiyatlarının vəhdəti və qarşılıqlı əlaqələrinin təmini üçün şərait yaratmışdır.

Ölkəmizdə kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin yaradılması, əsasən, XX əsrin 20-ci illərindən başlanmışdır. Respublikada dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsinə isə Sov. İKP Mərkəzi Komitəsinin 1974-cü ildə qəbul etdiyi “Zəhmətkeşlərin kommunist tərbiyəsində və elmi-texniki tərəqqidə kitabxanaların rolunun artırılması haqqında” qərarına müvafiq həyata keçirilmişdir.

Bu qərardan dərhal sonra Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsi onu həyata keçirmək üçün “Azərbaycanda kitabxana işi haqqında” xüsusi qərar qəbul etdi. Qərarla kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinə hərtərəfli kömək etmək rayon partiya komitələrinə bir vəzifə kimi tapşırıldı. Rayon xalq deputatları sovetləri icraiyyə komitələrinə kitabxana işinin yenidən təkmilləşdirilməsi, onların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə kömək etmək, bina və kadrla təmin etmək həvalə edildi. Kitabxana işinə bilavasitə rəhbərlik edən Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi respublikada kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinə həsr edilmiş geniş kollegiya keçirdi. Kollegiya respublikada kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin proqramını, mərkəzləşdirmə planını və müddətini müəyyənləşdirən qərar qəbul etdi”. Bu plana əsasən MKS-lər yaxın illər ərzində respublikanın hər bir inzibati ərazisində özündə dövlət kütləvi kitabxanalarını birləşdirən yeni tipli iriləşdirilmiş kitabxana komplekslərinin formalaşmasını nəzərdə tuturdu.

1 975-ci ilin fevral ayında SSRİ Mədəniyyət Nazirliyi “Kütləvi dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi haqqında əsasnamə” təsdiq etdi. Əsasnamədə MKS-lərin yaradılması və formalaşmasının təşkilatı və metodik məsələləri, onların idarə edilməsi prinsipləri şərh edilmişdi. Nəhayət, kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi nəticəsində əhaliyə kitabxana xidməti xeyli demokratikləşdirilir, bütün oxucular yaşadığı ərazidən asılı olmayaraq kitabxana resurslarından eyni-bərabər istifadə etmək hüquqları qazanırdılar.

MKS-lərdə informasiya işinin təşkili məsələləri. Kütləvi kitabxanaların mərkəzləşdirilməsi, bir sıra iri kitabxanalarda elmi tədqiqat işlərinin intensivləşdirilməsi, avtomatlaşma vasitələrinin tətbiqi, yeni informasiya xidmətləri metodlarının təcrübi istifadəsi və s. kitabxanaların elmi

informasiya idarələri kimi inkişafına əhəmiyyətli təsir edən tədbirlərdəndir. Xüsusilə kitabxana işinin ərəzi baxımından mərkəzləşdirilməsi onların sənəd fondlarının universallaşmasına, iri komplekslər formasında təşkilinə və kitabxana-bibliografiya xidmətinin real inkişafına zəmin yaratmışdır. Həmçinin bütün bunlar kitabxana-informasiya ehtiyatlarının vəhdəti və qarşılıqlı əlaqələrinin təmini üçün şərait yaratmışdır.

Mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin yaradılması Azərbaycanda əhaliyə kitabxana xidmətinin təşkilində yeni mütərəqqi iş üsullarının tətbiqi üçün geniş imkanlar açmış, kitabxanaların zəngin informasiya resurslarının əhalinin bütün təbəqələri tərəfindən səmərəli istifadə etməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Həmçinin məlum faktdır ki, kitabxana fondlarının müxtəlif oxucu qrupları tərəfindən istifadə edilməsinin səmərəliliyi əsaslı dərəcədə bu fondları əks etdirən soraq-bibliografiya, soraq-axtarış aparatından, ilk növbədə isə MKS-in kataloq və kartoteka sisteminin vəziyyətindən asılıdır.

Respublikada dövlət kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi nəticəsində bu kitabxanalarda ədəbiyyatın kataloqlaşdırılması prosesi də mərkəzləşdirilmiş və MKS-in kataloq və fondlarının müasir elmi baxımdan yenidən işlənməsi məsələsi gündəmə gətirilmişdi. Bu işlə artıq MKS-lərin mərkəzi kitabxanaları məşğul olduğundan, onların funksiyası genişlənmiş və MKS-lərin mərkəzi kitabxanalarının əksəriyyətində əlifba (toplu) kataloqu, mərkəzi sistemli kataloq, dövrü nəşrlərin əlifba kataloqu, sistemli diyarşünaslıq kataloqu, not və səs yazılarının kataloqu, diafilm və videofilm slaydlarının kataloqları, həmçinin rayon və şəhər mərkəzi kitabxanalarında əsas kataloqlarla yanaşı, köməkçi fondların da (abonement, qiraət salonu, soraq-informasiya fondu və s.) əlifba, sistemli kataloqları yaradılmışdır. Bunlardan başqa, MKS şəraitində mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələrində və ya filiallarında kiçik yaşlı oxucular üçün əlifba, sistemli, albom və digər kataloqlar da təşkil edilmişdir. Son zamanlar kitabxana işinə yeni kompüter kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar olaraq MKS-lərdə də elektron kataloqların yaradılmasına başlanmışdır.

İAS-ların mühüm xarakterik cəhətlərindən biri məlumat axtarışının dolğunluq, dəqiqlik və uyğunluq əmsallarının təyin edilməsidir. Hazırda sahəvi, çoxsahəli və lokal İAS-ın 2 tipi mövcuddur: 1) sənəd İAS-ları, 2) faktoqrafik İAS. Sənəd İAS-larında informasiya vahidləri sənədin bibliografik elementləri, anlayış və terminlərdir. Bunlar İAS-lara daxil edilən sənədlərin axtarış əlamətləri adlanır. İAS-ların təşkil edilmə dərəcəsindən asılı olaraq sənədlərin axtarış əlamətləri arasında müxtəlif məntiqi və qrammatik əlaqələr yaradılır. Qrammatik əlaqələr mətndə anlayışların və terminlərin bir-biri ilə və ümumi məna daşıyan sözlərlə müxtəlif əlaqələridir. Faktoqrafik İAS-lar sənəd kütləsinin faktiki informasiyalarını, kimyəvi düsturları, riyazi və statistik nəticələri əks etdirən sistemlərdir.

İnformasiya sorğularının təhlili. Avtomatlaşdırılmış İAS-larda məlumat axtarışı tələbatçıların informasiya sorğuları əsasında aparılır.

Tələbatçıların informasiya sorğularının öyrənilməsi və təhlili, əsasən, iki mərhələyə bölünür: I mərhələdə tələbatçıların fərdi və qrup halda sosioloji xarakteristikası (yaşı, ixtisası, fəaliyyət sahəsi, vəzifəsi, informasiya tələbatı, sorğunun intensivlik dərəcəsi və s.) müəyyən edilir. Bu informasiyalar İAS-ın yaradılmasından əvvəl meydana çıxarılır və onların layihələndirilməsində təcrübə baza rolunu oynayır. II mərhələ İAS-ın istismarı prosesində icra edilir və informasiyanın konkret tələbatçı sorğularına əsasən verilməsi nəticələrini əks etdirir. İnformasiya sorğuları əksər hallarda təbii dildə ifadə edilir. Onlar axtarış prosesində avtomatik olaraq İAS-ın informasiya axtarışı dilinə çevrilir. Çevrilmə prosesi İAS-ın deskriptor lüğəti və həmin lüğət üçün qəbul edilmiş kod sistemləri, işarələr və onlar arasındakı əlaqələr əsasında icra edilir. Deskriptor lüğətinə uyğun olaraq işlənmiş işarələr, simvollar, əlaqə və münasibətlər müəyyən İAS-ın informasiya axtarışı dilini təşkil edir. Bu dil vasitəsilə tələbatçı məlumat axtarışı prosesində İAS-la əlaqəyə girir.

MKS-lərdə informasiya işinin təşkili məsələlərindən bəhs edən əksər tədqiqatçılar belə bir fikir irəli sürürdülər ki, MKS-lərin informasiya xidməti elmin və istehsalatın müxtəlif sahələrində çalışan mütəxəssislərə elmi-texniki nailiyyətlərin və qabaqcıl təcrübənin operativ və istiqamətli təbliği ilə məşğul olmalıdır. Əlbəttə, bu fikir doğrudur, lakin yarımçıqdır. Belə ki, MKS fondları universal və çoxsahəli fondlardır. Onlar vasitəsilə nəinki mütəxəssislərə, həm də idarəetmə orqanlarının işçilərinə, qulluqçulara da informasiya xidməti göstərmək olar. Digər tərəfdən, müxtəlif kateqoriyalı mütəxəssislər təkcə ixtisas ədəbiyyatı ilə maraqlanmır, siyasi, estetik, bədii, fəlsəfi və s. ədəbiyyatdan da istifadə edirlər. Belə geniş profilli informasiya tələbatını isə MKS-lərin çoxsahəli fondları vasitəsilə də ödəmək olar.

Ədəbiyyat

1. Xələfov A.A. Azərbaycanca dövlət kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin inkişafı (1970-1990).- B.- Bakı Universiteti nəşriyyatı.- 2007.- 160 s.
2. Xələfov A.A. Azərbaycanca kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsinin bəzi yekunları və təkmilləşdirilməsi məsələləri/ Azərbaycanca kitabxana işinin mərkəzləşdirilməsi məsələləri: tematik məcmuə. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1986, s. 12-15.
3. Kütləvi kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi (Təlimati-metodik materiallar)/ Tərtib edənlər M.H.Həsənov, N.V.Şorkina. Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, 1977, 118 s.